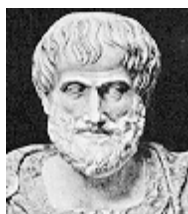

JIŘÍ ADAMEC
FILOSOFICKÝ SEMINÁŘ
KATEDRA TEORIE

**DÉMOKRITOVA ATOMISTICKÁ
FILOSOFIE A JEJÍ DOPAD
NA ZMĚNU MYŠLENÍ**

Jiří Adamec

Brno 2021

**DÉMOKRITOVA ATOMISTICKÁ
FILOSOFIE A JEJÍ DOPAD
NA ZMĚNU MYŠLENÍ**

Jiří Adamec

Brno 2021

© Jiří Adamec
Filosofický seminář – katedra teorie
ISBN 978-80-87234-111-X

*Odmítnutím dějinnosti, popíráme
přítomnost*

Z podstaty je veškeré naše vědění v systematické podobě určeno svými základy již antickou filosofií. Druhým momentem, který nás prolíná s naší dějinností jsou hodnoty křesťanského náboženství. Vzájemná spjatost obou forem vědění, určuje tak naše přítomné schopnosti, přijímat tyto skutečnosti, rozvíjet je, nebo naopak v jejich přehlížení ztrácet dosah k podstatě sebe samých. Knížka, kterou zde naším posluchačům tímto opět předkládám, chce na tyto okolnosti upozornit a posílit tak přirozený zájem, studovat daná témata, a to směrem k rozvoji kultivace vlastního sebeurčení.

Ú V O D

Historická vzdálenost od nejstarších kořenů naší přítomnosti nás učinila méně ostražitými. Představa o zanedbatelnosti dějinných základů, se tak stala nepřehlédnutelně živnou půdou vágnosti myšlení. Dříve, i když nedávno se pro tento problém stalo votivním slovo: „odcizení“. Dnes je spíše žádoucí, použít důraznější: „popření“ vlastní dějinnosti s veškerým namáhavým studiem obsahu událostí, jimiž člověk prošel, aby se stal přítomnou bytostí. Touto „zapomenutostí“ na vlastní minulost, bylo dosaženo laicizace, která volá do všech stran: *Já jsem ta pravá filosofie člověka a unesu třeba i „kdejakou lacinou tretku“, jen abych se jako „myšlenka“ (?) prodala!* A tak se domýšlivost, upadání, předstírání, zamlčování, lenost, vydávají za přednost doby, dobře racionalizovanými důvody k prosazení jakési účiny, postrádající schopnost nadhledu, kontextu a verifikace. Tam, kde bylo často podotýkáno, že *náboženství je stav, ve kterém se člověk ještě nenašel, nebo se stejně tak sám sobě, už zase ztratil*, je bezprostřední danost času, v němž se nacházíme, započatou negací člověka, odmítáním jeho přirozenosti a nespoutanosti, příchodem opuštěnosti.

ταλαινα φρην, παρ'εμεων λαβουσα τας πιστεις ημεας
καταβαλλεις; πτωμα τοι το καταβλημα

*Ubohá mysli, přijímáš své jistoty od nás (sc. smyslů)
a pak nás zavrhneš? Naše zavržení bude tvůj pád.*
(Démokritos, DK 68 B 125)

Antický, řecký filosof présokratovské doby, Démokritos z Abdér (asi 460 - 370 př. n. l.), pojmenoval základy lidského zmaru. Pojdme se zamyslet nad tím, zda jsou jeho vyjádření pravdivá a do jaké míry, nejen ve své, ale stejně tak v naší době můžeme počítat s jejich obsahem,

a to vzhledem ke změnám myšlení, kterých jeho filosofie dosáhla, stejně jako vzhledem k naléhavosti naší epochy, změnit způsob myšlení z důvodu potřeby hledání skutečných východisek, a to nikoli cestou pouhého provolávání hesel.

Zadostiučiněním Démokritova učení jest, že ustanovil poznání člověka kritériem poznání jako takového, aniž by na pomoc vzýval jakéhokoli jiného zprostředkovatele. Je totiž, dle jeho slov zcela na místě si vyjasnit, že každé poznání se odvíjí od toho, jak člověk poznává sebe sama.

ημεις δε τω μεν εοντι ουδεν ατρεχες συνιεμεν, μεταπιπτον
δε κατα τε σωματος διαθηκην και των επεισιοντων και
των αντιστηριζοντων

*My však ve skutečnosti neuchopujeme nic jistého,
nýbrž to, co se proměňuje v závislosti na stavu těla
i toho, co do něho vchází, i toho, co se staví do cesty.
(Démokritos, DK 68 B 9)*

Zakladatel atomistické filosofie zjevně nebyl pouhým patronem současných fyziků, ale stejně tak může promlouvat k našemu svědomí, co se našeho myšlení týče a odpovědnosti, kterou si neseme průřezem dějin, jestliže jsme jeho rad nedbali a přešlapovali, takto určeno, až doposud mnohdy na místě, které se tak stalo hlubokou jámou, vyplněnou často falešnými idejemi, nepochopeným *smyslem* náboženství, útekem před námahou myšlení a přitakáním jalovosti. Nechme tedy zaznít historii, ať nás poučí a chytí za nos, ať nám prohrábne naše čupřiny hrdosti a možná i ostříhá dohola. Není nic bědnějšího, než když se líbivost zabydlí tam, kde je jinak prázdnota, sama o sobě přioděná nevědomou hrdostí k nicotě.

Jiří Adamec, Brno – duben, 2021

§1. OD ATOMISTICKÉ FILOSOFIE K TEORII POZNÁNÍ

Položme si otázku, která vzhledem k tradované samozřejmosti, jinak předávaného popisu Démokritova systému, bude možná na první pohled vypadat poněkud naivně: *Je Démokritovo pojednání o „atomech“ zásadním úmyslem, který nám takto předává nový pohled na přírodu, ba svět vůbec, nebo se v jeho podstatě jedná o něco úplně jiného?* Otázkou, položenou tímto způsobem je bezesporné, o co nám tedy půjde. Je to filosofie přírody a její nový ontologický základ, na kterém má být postavena, nebo je to způsob, jakým se Démokritos ke svým ontologickým závěrům teprve dostal? Je samozřejmě výsledek Démokritova uvažování, vzhledem k *teorii atomů* nezpochybnitelný pozitivitou svého obsahu a následným rozvíjením, i když po delší, vlastně až tisíci pětiset leté přestávce, neboť jeho učení opětně oživují, až fragmenty středověké filosofie. Aristotelés, který Démokritovu filosofii kriticky zmiňuje, ovšem dále nerozvíjí a považuje ji za ukončený celek k němuž není co, přidávat.

To, že Démokritovi následovníci v jeho filosofii nepostřehli *pozitivně závažné* a ve skutečnosti objevné náhledy na podstatu lidského poznání, nelze chápat tak, že by jeho učení nedostačovali svým intelektem. Spíše doposud uváděné a dosažené poznatky nedovolovaly, aby se možné postřehy, které by šly za hranici toho, co bylo Démokritem vysloveno, staly předmětem šířeji uplatňované dedukce.

πολλοις ζων υγαινουσι ταναντια πει των αυτω
φαινεσθαι και ημιν

*mnohým zdravím živočichům se tytéž věci jeví
opačně než nám*

διο Δημοκριτος γε φησιν ητοι ουδεν ειναι αληθες η ημιν
γ'αδηλον

proto Démokritos tvrdí, že buď není pravdivé nic, nebo nám to přinejmenším není zjevné.
(Aristotelés, Met. IV, 5, 1009 b 7; DK 68 A 112)

Na první pohled by se mohlo zdát, že uvedenými výroky máme před sebou mělkou filosofii, ke které už není co dodávat. Zde se však může ukrývat moment naší přezíravosti. Všimněme si totiž zajímavého spojení, které má vyloučit **odkrytost** ⁽¹⁾ jako zjevnost a tím i možnost, přijmout realitu, která se nám *ukazuje vždy v nějaké podobě*, tedy v nějakém vlastním nastavení toho, co se pak člověku pouze **jeví** ⁽²⁾:

(1) ἀληθεῖς (*aléthes*), (2) φαίνεσθαι (*fainesthai*)

Z takového tvrzení máme nabýt dojmu, že Démokritos je v noetice zastáncem nihilismu, což také odpovídá povaze jeho výroku, nebo alespoň tvrzení, které ze svých pramenů Démokritovi přisuzuje Aristotelés.

Co je to *odkrytost* (ἀληθεια) a *zjev* (φαίνω)? Pro tuto odpověď musíme dodržet důležitý mezník. A tím je, že nepřekročíme práh myšlení doby, ve které tato filosofie vznikla, tedy historické rozmezí pouhých sedmdesáti let (460–370 př. n. l.), po které Démokritos žil. Proto i Aristotelovo podání, v němž oba pojmy použil, musíme chápat s jistou rezervou, na kterou ještě upozorníme.

Odkrývání jsoucna sebou přináší logicky jeho vyjevování v nových souvislostech bytí. Démokritos tedy uplatňuje na teorii poznání ontologický požadavek. Odkrývání předchází otázka: *Co bude jeho předmětem?* a ve vyjevování dále: *Co bude jeho obsahem?* Teorie poznání tak zahrnuje vlastní predikci smyslu toho, co jest tady, jako poznání možné a tím je předmět, který se nabízí sebou samým – neboli *bytí jsoucna*. Mohou to být: *atomoi*, *fysei*, *logoi*, *epistemai*, *metabolé*, *chronos*, *fysei* obecně,

kosmos nebo jeho části - *stoicheias*, ale také *anthropoi* – člověk, popřípadě jeho duševní stavy. Ať jakkoli, Démokritova filosofie se poprvé ve své době pokouší o ucelené uchopení universa, z jeho dostupnosti lidským chápáním.

§2. POZNÁNÍ SKRZE SMYSLY A POZNÁNÍ SKRZE ROZUM

Empiricita Démokritova přístupu k realitě se má odehrávat na základě uznání smyslového vnímání a racionality za výchozí:

της μην δια των αισθησεων την δια της διανοιας

*poznání skrze smysly a poznání skrze rozum
(DK 68 B 11)*

Výše uvedený citát je uchován u Sexta Empirika, skeptického filosofa (přibližně 150 – 200 n. l.), jehož zájmem bylo jinak veškeré poznání relativisovat nebo i vyvracet. Ovšem to, co nás v celém vyjádření zaujme, je použitý pojmový aparát: ...*dia aistheseon* (smyslově) a *dia dianoias* (rozumově). *Aistheseon* má svůj kmen ve slově *aisthesis* (poznání, které je založeno na smyslovém vnímání). *Dianoias* je zase pojmem, který má ještě další určení, jako: úmysl nebo odvaha, ale přeneseně rovněž tak může obsahem vyjadřovat pojem: *duše* či *schopnost*.

Vedle toho, tento kmen, *dianoias*, obsahují i slova jako: *záměr*, *rozdělení*, *odhodlání*, *dokonání* a tak dále. Pokud oba výrazy: *aistheseon* a *dianoias* spojíme, dostáváme tak dynamický soubor pro určení toho, co se na poznání musí podílet, aby bylo jako poznání možné a tím je aktivní účast na bytí, existenciální participace sebe sama, vědomí, které se o vlastní vůli na tomto poznání podílí svojí zásadní měrou, a tou jest chtění vůbec.

Aktivní rozum, *dianoias*, zde překračuje bezděčnost *aistheseon* a činí tak obsah mysli záměrným vzhledem k výběru předmětu poznání. Takto nahlédnuté souvislosti nám ukazují na hlubší rozměr Démokritovy noetiky. Vyplyvá z těchto poznámek, že Démokritos uvažoval realitu ve dvou zcela odlišných entitách: vnitřní (smyslové poznání a rozum) a vnější (*ατομοι* – s vlastní strukturou rozdělenou na: *tvar, polohu a uspořádání*).

Lze poprávu, považovat předchozí Démokritovy teze pouze za přípravné. Skutečná podstata jeho filosofie poznání a filosofie myšlení se totiž začíná odehrávat teprve odtud.

§3. POZNÁNÍ PRAVÉ A POZNÁNÍ TEMNÉ

Doposud se v antickém světě (5./4. století př. n. l.) ne našel nikdo, kdo by lidskému vnímání a myšlení poskytl tolik důvěry, jak to učinil svými výroky Démokritos:

*γνησιν καλει προσμαρτυρων αυτη το πιστον εισ
αληθειας χρισιν, την δια των αισθησεων σκοτιην
ομομαζει αφαιρουμενος αυτης το προς διαγνωσιν του
αληθους απλανης.*

*Poznání skrze myšlení nazývá „pravým“ (πιστον) a
dosvědčuje jeho spolehlivost (ομομαζει) v posuzo-
vání pravdy; poznání skrze smysly nazývá „tem-
ným“ (σκοτιην) a upírá mu stálost potřebnou k po-
znání pravdy. (DK 68 B 11)*

Je však zapotřebí nahlížet „temnotu“ smyslového poznání správným způsobem. Nejde tu o to, že by snad smyslové poznání nebylo možné, to by si vše jinak u Démokrita protiřečilo, jde tady předně o fakt, že smyslové vnímání samo o sobě nestačí k tomu, aby bylo poznání dokonáno. Démokritos předpokládá dynamiku vnímání.

Celou záležitost zde můžeme porovnat s novověkým racionalismem: ze smyslového vnímání vycházející zkušenost je sama o sobě jen částí poznání; teprve aktivní rozum, z obsahu této zkušenosti, vyjímá pro vědomí zahlédnutelnou věc chápání, která se tak stává vlastním předmětem usuzování. A jest, pro Démokrita, zcela na tomto vědomém zachytávání onoho předmětu poznání, zda se jedná o definování přírodních zákonů nebo o pouhou reflexi vnitřních pohnutek subjektu (duše je složena z nejjemnějších atomů – ohně: πυρ).

Těmito vstupy do elementární psychologie Démokritos otevírá vsutku detailní prostor nového rozměru. Vnitřní svět člověka odtud pozvolna začíná konkurovat vnějšímu světu fyzikálních sil. Rovněž tak materialisace psýchy z úrovně jejího určení prostřednictvím atomů ukazuje na vyhraněnou střízlivost přístupu k lidské skutečnosti, kterou se Démokritova filosofie může po celou dobu jeho života zřetelně demonstrovat.

Tím jak se Démokritova filosofie ukazuje ve světle rozumu, je zavdáván podnět k dalšímu určení psychologie. Smyslové vnímání odráží vnější svět, ale teprve aktivní rozum z něj dělá pro vědomí dostupnou a chápanou realitu, uvědomovanou skutečnost a poměřovanou mezi *já a světem mého okolí*.

Démokritův skepticismus nebyl tak úplný, že by upíral smyslům jakoukoli gnoseologickou funkci. Jeho název „Potvrzení“ naznačuje, že si představoval, jak mysl odpovídá na nářek smyslů. („Zejména neříkáte nic objektivně pravdivého o tom, jaké jsou jednotlivé věci.“) Kirk, Raven, Předsókratovští filosofové, Praha (Oikoymenh)2004, str. 529-530.

Přes všechnu pozitivitu uvedených tezí, které se snaží Démokritovu „psychologii“ vyzdvihovat, bude poctivé, když zdůrazníme, že jde o domněnky filosofa.

§4. DÉMOKRITOVA FILOSOFIE V KLASICKÉM PODÁNÍ EDUARDA ZELLERA

Starověké, antické myšlení, myšlení řeckých filosofů se stalo, zejména od devatenáctého století výsadním prostorem zkoumání ponejvíce německy píšících autorů dějin filosofie. Z těch potom vynikal a dodnes se k jeho dílu vrací, Eduard Zeller. Jeho detailní, šestisvazkové dílo: *Die Philosophie der Griechen in ihre geschichtlichen Entwicklung*, Darmstadt 2006 (8., nezměněném vydání), představuje stále inspirativní podklad k novým zkoumáním. Vedle textového výkladu zde totiž nalezneme na svoji dobu detailní poznámkový komentář, odkazující na maximální počet dostupných pramenů k citacím a dalšímu bádání. Pohled na Démokritovu filosofii nalezneme v části od strany 1038 do strany 1195. Přednostně se sice Zeller věnuje zejména Démokritově atomistice, tedy těm pojednáním, která se soustředí na přírodu, postupně ovšem přechází k pojednáním o organické přírodě a člověku (str. 1111 a dále).

Název oddílu, který nás nyní bude zajímat, Ed. Zeller nadepisuje: *Organická příroda, člověk, jeho poznání a jeho jednání*. Už v této skladbě je zřejmé, že se autor věnuje Démokritově filosofii člověka komplexním přístupem. Hned v první poznámce pod čarou, zahajovacího textu podtrhuje citát z Diogena Laertia, že Démokritos přistupuje k člověku, co by existenci, která má s jinými živými částmi přírody společné právě to, že je složen z prvků (*aitia* – αιτια), jež jsou dále obsaženy ve spermatických tělískách (*spermatos* – σπερματος), aby následně tvořily větší organické celky. Zeller poukazuje prostřednictvím Diogena Laertského na spisy, které Démokritovi uspořádali jeho nástupci. Z těchto spisů pro naše téma vyniká zejména: *O přirozenosti člověka (neboli o mase)*, *O rozumu* a *O duši*, kde se prvky a spermatos chápou jako organické stavební části lidského těla a orgánů, z

nichž povstává jejich celek. Démokritos měl v tomto ohledu významného spojence, a tím nebyl nikdo jiný než Hyppokratés (460 – 370 př. n. l.). Udávaná shoda jejich let života je vsutku až osudově nápadná. Oba se ovšem shodují v podstatně důležitějších okolnostech. Jsou vášnivými vyznavači detailu zkoumání a poctivosti badatelského zaměření.

Eduard Zeller tedy neopomněl tuto skutečnost a poukazuje na to, že k výše uvedenému dělení organické přírody, přispěl ve stejné době, stejně tak i Hyppokratés svým spisem *Φυσεος ανθρωπον* (O přirozenosti člověka):

Za prvé, má-li něco vzniknout, pak nutně nikoli z jednoho; jak by totiž jedno mohlo něco zrodit, pokud by se nesmísilo s něčím jiným?

Lidské tělo v sobě obsahuje krev, hlen a žlutou žluč; ty představují přirozenost těla i příčinu jeho nemoci a zdraví. Nejlepšímu zdraví se těší tehdy, když jsou tyto jeho součásti v řádném poměru mezi sebou, jak co do své účinnosti, tak co do množství, a také když se nacházejí v nejlepší směsi. Nemoc, se objeví tehdy, když se některá z uvedených součástí v těle vyskytne odděleně v menším nebo větším množství a není dobře promíchána se všemi ostatními.

Je tedy zřejmé, že člověk v sobě obsahuje všechny tyto součásti vždy, po celou dobu svého života, dále, že se zrodil z člověka, který je v sobě také měl, a že byl vyživován člověkem, který měl v sobě všechno to, co je předmětem mé řeči a mého výkladu.

(Hyppokratés, *Vybrané spisy*, sv. II., Praha, Oikoy-menh, str. 121-122. Poznámka: Hyppokratovo podání ukazuje na důležitý prvek v jeho době, příroda, a tedy i člověk, se díky němu a Démokritovi, začali chápat jako existence předávající si své znaky.)

Konečně byl to právě Ed. Zeller, který na tuto spojitost upozornil, aniž by byla fakticky dále vyzdvihována. Přitom je zřejmé, že právě v tomto ohledu dochází u Démokrita k jednomu ze stěžejních objevů v celé historii lidstva – příroda, organický svět je provázán stejnými prvky, v Démokritově případě jsou to atomy, umožňující tím zachovávat své bytí podle toho určení, které je výsledkem vzájemného poměru obsahu těchto prvků, tak jak to současně, po svém, určil i Hyppokratés.

§5. DÉMOKRITOS V KONTEXTU STAROŘECKÉ FILOSOFIE A PSYCHOLOGIE

Doba, kterou charakterisuje présokratovské filosofie je nesena v duchu toho myšlení, které se zabývá přednostně přírodou a tématy o člověku ve většině případech až druhotně. Otázka, proč tomu tak bylo může být zodpovězena poukazem k tomu, že se antropologický zájem v otázkách člověka částečně naplnil předešlým mytologickým obdobím homérského Řecka, které pak postupně přecházelo v náboženství. Lidé a bozi získali svá pevná místa a nebylo již tolik zapotřebí se jim proto věnovat nějakým zvlášť analytickým způsobem. Z psychologického hlediska, svět byl starořeckou mytologií přehledně uspořádán, (tedy *Kosmos* a *Gaia*, *Κοσμος* a *Γαία* – *vesmír* a *země*), a tak nastal čas k tomu, věnovat se přírodě.

Milétská škola preferovala od sedmého století před naším letopočtem zejména jednotlivé živly, které určovala za podstatu všeho (*voda, vzduch, jejich mísení*), nebo také *oheň*, či později i abstrakce jako *neomezeno* nebo *lásku* a *svár*, coby základy všeho světa. Eleaty se přidává ještě *bytí* nebo relativita poznání vzhledem k pohybu všech věcí a konečně sám Démokritos do celého systému přispívá svými *atomy*, čímž posouvá obsah tohoto vědění směrem k tomu tvrzení, které je postaveno na preferování myšlenky o vnitřní struktuře jsoucna prostřednictvím takto jmenovaných hmotných částic.

Anaxagorás ještě pokračuje v tomto atomistickém určení světa, i když mění úhel pohledu tím způsobem, že vyzdvihuje *spermatos* a to tak, že v sobě obsahuje i *protiklady bytí*. Tím se vnitřní svět přírody stává opět blíže určeným jako autonomní bytí. V podobném postavení se to má i s Démokritovými atomy. Kruh této přírodní filosofie se tak uzavírá.

Člověk tedy u présokratiků všechno dění kolem sebe může reflektovat smyslovým vnímáním, a co je zde nejzajímavější, tak potom skutečnost, že toto vnímání se stává základem pro vlastní myšlenkovou práci, myšlenkové dovozování. Nic na tom, že by se nám jejich názory mohli jevit naivní. To by si snad, ani tito myslitelé nezasloužili, neboť ve své době měli jen omezené způsoby, jak svého vědění dosahovat. Vyvozovali dění přírody z ní samotné, vzdali se náboženských náhledů a poskytli vědění o přírodě a člověku tři základní zdroje: **1.** přírodu a její pozorování, **2.** smyslové vnímání a **3.** rozum. Duševní prostor byl sice ještě zastřen převažujícím důrazem na racionalitu, ovšem způsobem jednoznačně ukazujícím na to, co později rozvíjeli Platón s Aristotelem, že *psýché* je hybatelem rozumu. V présokratovské filosofii byli nejčastěji *psýché* a *rozum* jedno a totéž.

Sofisté konečně bezprostředně před Sókratem ukázali na nutnost věnovat se otázkám o člověku, *neboť člověk byl v jejich podání jednak mírou všech věcí* (Prótagorás), stejně jako dle Gorgiase neměl možnost z podstaty se domáhat jistého vědění o čemkoli, neboť: *je-li něco, je to nepoznatelné, bylo-li by to i poznatelné, nelze to vyložit, sdělit*. Odkud se vzal tento striktní relativismus je zřejmé. V elejské době si člověk a zejména filosofové uvědomovali, jak málo toho může vědět o skutečné velikosti přírody. Proto svoji myšlenku Protagorás dovozuje ještě tím určením, že: *člověk je mírou těch věcí, které jsou mu dostupné, ale i těch, o kterých neví, že na ně může mít svůj vliv*. Co víc lze takto poskytnout

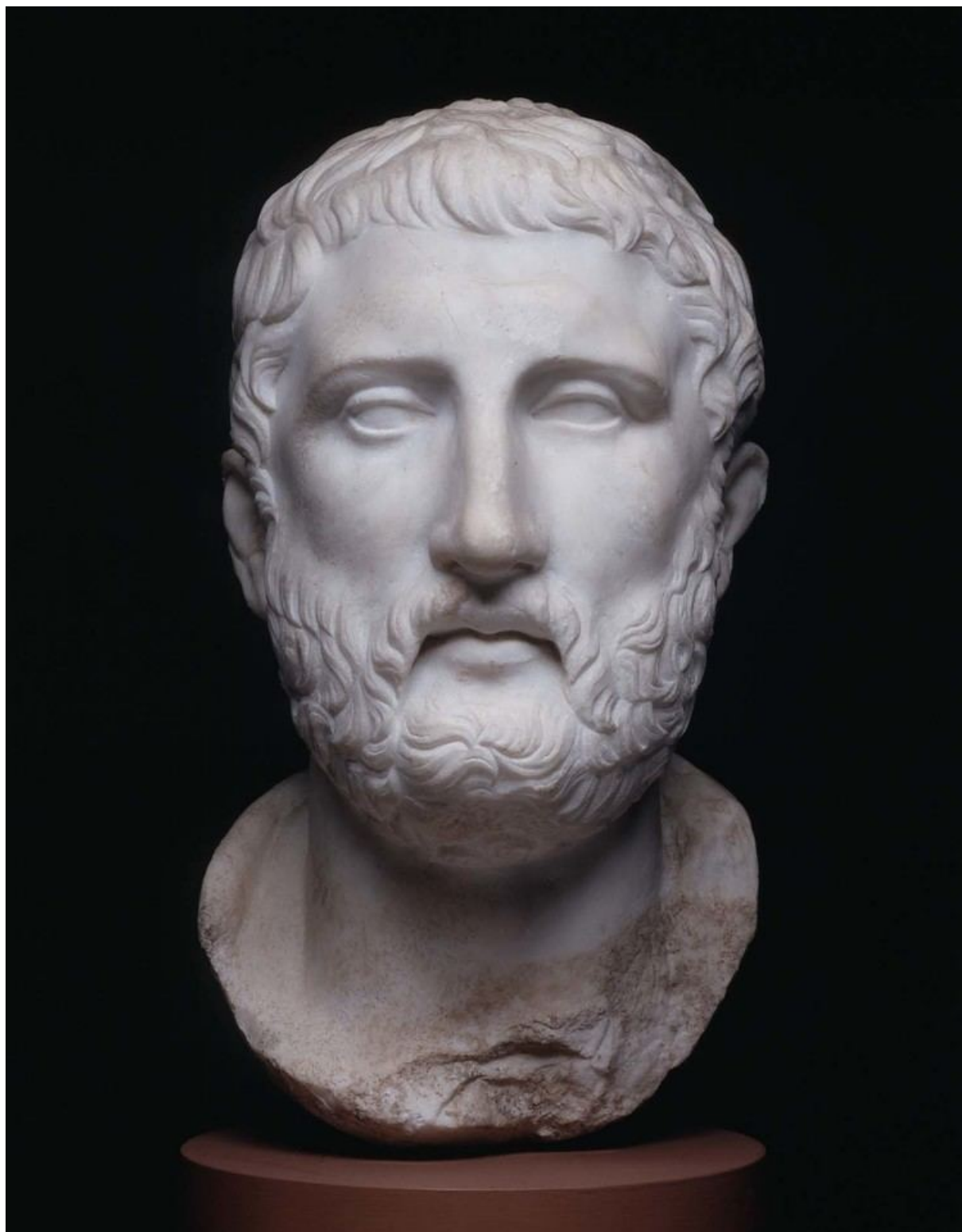
člověku jako důvod, začít se pozvolna zajímat o tajemství psýchy, jestliže jí je, tímto předešlým tvrzením, přisouzen takto dalekosáhlý vliv:

Παντων πραγματων κριτηριον ειναι τον αθρωπον, των μεν οντων ως εστιν, των δε ουκ οντων ως ουκ εστιν.

Člověk je mírou všech věcí, jsoucích že /jak jsou a nejsoucích, že/jak nejsou.

(Diels, Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker*, Bd. II., Zürich 1996, S. 258; 14. Sex. Pyrrh. h. I. 216ff)

Půjde následně samozřejmě o to, zda se Démokritovo učení o vnitřní struktuře přírody, o její všeprostupující látkovosti (Démokritos / Hyppokratés, viz výše) bude schopno uplatnit i v těch myšlenkových postupech, které budou interpretovat nové výhledy, tohoto poznání, také vzhledem k filosofii člověka a již reálně rozvíjené empirické psychologii. Jak se prozatím ukazuje, má Démokritos zásadní vliv i na tento postup, když z jeho podnětu vychází rovněž Prótagorás, jestliže tvrdí, že člověk je substančním jevem v určování toho, co jest bytím a v jaké míře jeho přijímání, zde hraje roli dokonce i zprostředkovatele tohoto bytí. Člověk se stává postupně totiž atomem, výchozím bodem obratu všeho jsoucna. I když to měly být dříve přírodní živly, samy o sobě byly pasívní a nutně vázané zase na jiné přírodní fenomény. Démokritovy atomy jsou autonomní určovatelé mnohotvárné přírody, stejně jako Protágorův člověk, který z podstaty sebe sama, a tím je vnímající vědomí, určuje, co jest jsoucí. Základem empirické psychologie, tak již na počátku jejího rozvoje ve starověkém Řecku je autonomnost subjektu. S tímto určením je od nynějška zapotřebí počítat, neboť: *člověk je tvorem sebe-zkušenostním.*

Démokritos

§6. DÉMOKRITOS A PLATÓN

Vývoj antické filosofie samozřejmě pokračoval dál. Démokritova inspirace ovlivnila nemalý počet jeho následovníků. Atomistická filosofie se vtělila do Empedokla, Epikura, Lucretia a zanechala stopu rovněž u italských renesančních přírodních filosofů. Tam, kde Démokritos podtrhuje, že atomy tvoří svět ze své podstaty a z *nutnosti* (αναγκη – *anagké*), Platón navazuje tím, že to, co tvoří smysly vnímatelný svět je samo o sobě nedokonalé, neboť teprve oním rozumovým pochopením, že základem všeho je svět *idejí* (ειδος, ειδολον), se člověk stává vědoucím o skutečnosti jako takové. Jedná se tedy o zdánlivě jen drobnou odchylku, hovořící stejně jako Démokritos o tom, že smysly musí být doplněny rozumovým vyvozováním, aby tak poznání bylo vůbec jakkoli možné.

Sokrates údajně původně určoval za základ poznání, poznání člověka. Přírodu považoval za ten předmět poznání, který pouze svým způsobem specificky, avšak nikoli vždy, zprostředkovává poznání člověka. Ovšem filosofie člověka, jeho morálky a způsobu myšlení, stejně jako verbální postihování skutečnosti, považoval pro téma filosofie za daleko důležitější, neboť poznat člověka lze z podstaty právě podle toho, jakým způsobem oslovuje vlastní myšlenky a svět svého okolí. Strukturou takové filosofie jsou proto pojmy: *dobro, spravedlnost, svoboda, svědomí, bytí* a tak dále. Sokrates považoval za významné, zkoumat to, zda pojmy, jimiž člověk označuje svět, jsou schopné udržet si svoji stálost a neproměnnost neboli jistotu toho určení, na které poukazují, a to ještě v souladu s tím, zda lze takto hovořit o takovém poznání, které by šlo, z tohoto úhlu pohledu, považovat za poznání společné všem lidem. Na tomto místě se nachází základní spor, který je postaven na tom, do jaké míry a zda lze rozumět obecné platnosti pojmů.

Shoda mezi Démokritem a Platónem je mimo jiné v tom, že oba uvažují svět, který má svůj základ v jednotě (*atomy, ideje*), avšak povstává z této jednoty mnohoznačnost neboli různost bytí. Démokritos tuto mnohoznačnost prozatím nahlížel pouze ve vnějším světě. Platón už si začíná všimnout, že tato mnohoznačnost se týká rovněž člověka, jeho vnitřních stavů duše (vědomí), neboli individuální struktury této psychiky. Jde o pokračující prvek Démokritovy filosofie, uložený v jeho původně naznačené atomární struktuře hmoty. Platón už vymezuje části duše, jako *moudrost, statečnost a vášnivost*, tedy základní „ctnosti“, díky kterým je možné dosahovat rovněž sociálního postavení (*vládci, strážci, řemeslníci*).

Svět tedy obsahuje, jak u Démokrita, tak u Platóna jednotu základu, ale mnohost (tedy pluralitu) pro smyslové vnímání, projevovanou existenci. V tomto ohledu se jedná o téma bytí, ontologii v širokém smyslu zaměření.

Platón za základ bytí považuje *ideje* s otázkou, co jest *vnímatelné* (*αισθητα*) a dále, co jest od této *zkušenosti* (*εμπειρια*) převoditelné až do oblasti *vědění* (*επιστημη*). Tím, že za základ všeho Platón považoval ideje, snížil oproti Démokritovi plnou autonomnost vezdejšího bytí pouze na jeho odvození z těchto idejí. Ideje, pravzory všeho bytí existují odloučeny od našeho, smyslově vnímatelného světa, náš svět je jejich pouhou kopií. Řečeno v obecném souhrnu, naše chápání jsoucna, které je nám dostupné skrze smyslové vnímání, se zakládá na tom, že podobné vnímáme podobným. Sami jsme pouhými kopiemi, a tudíž jsme vybaveni jen omezeným počtem vnímatelných forem. Proto se k základu světa dostáváme skrze chápání teprve toho, jak se ve slovech neboli *podobách podobného*, vyjadřujeme o tom, co je proměnlivé z čehož teprve lze odvodit na to, co jest jejich základem. V pojmech se dohodujeme o tom, co má svoji obecnou platnost čili, co jest v samé podstatě dokonalostí o sobě.

Jinými slovy, Démokritos a Platón hledají, každý po svém kritérium obecné platnosti pro vymezení pevného základu bytí, jeho společného jmenovatele. Platón měl v tomto ohledu za významného inspirátora Herakleita (vše plyne – *παντα ρει*). Ovšem, toto *plynutí* způsobuje protiklady (*διαφερομενον*). Není žádné stálosti bytí, jen trvale se pohybující jsoucnost, kde tak vše v sebe vzájemně přechází, nebo se vylučuje.

Platón tím, že určil obecnější protiklad existence, a to *svět idejí a svět smyslově vnímatelného bytí*, posunul Démokritovo učení o atomech a smyslovém vnímání a rozumu do oblasti, kde zprostředkovatel toho, co jest jinak člověku dáno k oněm možnostem chápání všeobecného (*ideje*), vystupuje s nutností odhalit jej na podkladě přísně metodicky racionálního vedení, a to poznávat svět proměnlivých forem a jeho analýsu na základě hledání dohod o tom, zda způsobem popisu lze vymezit správné chápání, takto nastavené skutečnosti. V *sedmé knize Ústavy* je konečně uveden onen známý příměr o tom, jak se *člověk uschován ve svém nitru oddává smyslově vnímatelnému chápání bytí*, když neochoten vystoupit z tohoto prostoru, je posléze překvapen *světlem poznání*, jestliže v odvaze opustit tento úkryt dozná, že *skutečné jsoucnost, vzory všech věcí jsou přeci jen jiné, než-li domněnky, které si o nich, do této doby uchovával, co by představy, že poznává jsoucnost skutečné*. Tady je zcela zřejmé, že už jde Platón vlastní cestou, inspirován celou svojí kulturně filosofickou minulostí. Na Démokrita navazuje zejména v tom ohledu, že do tohoto obrazu o „*jeskyni*“ vsazuje popis o tom, jak se věci na stěně jeskyně objevují v různé velikosti, tvarech a uspořádání, což je nepřehlédnutelný moment vlastního vlivu Démokritova učení o atomech (tvar, uspořádání, poloha).

Nahlédnutím do tohoto vztahu: *Démokritos a Platón* odhalujeme tedy důležitou souvislost inspirací pro další

vývoj filosofie, který potvrzuje naše výchozí zadání, a to v tom ohledu, že se Démokritova filosofie spolupodílí na rozvoji systematického myšlení o člověku a jemu dostupném světě poznání, stejně jako o něm samotném, tak jak tuto inspirativnost v sobě podržují a rozvíjí jeho další pokračovatelé, a to již blíže i samotné psychologii.

§7. DÉMOKRITOS A ARISTOTELÉS

Δημοκριτος δε και οι πλειστοι τω φυσιολογων οσοι ληγουσι περι αισθησεος ατοπωτατον τι ποιουσιν. παντα γαρ τα αισθητα απτα ποιουσιν.

Démokritos a většina přírodozpytců, kteří pojednávají o smyslovém vnímání, činí cosi absurdního: neboť veškeré smyslově vnímatelné předměty jsou podle nich vnímatelné hmatem.

(Kirk, Raven, cit. d., str. 549-550, zl. 587)

Aristotelés (384-322 př. n. l.) byl vlastním zakladatelem *empirické psychologie*, která nás došla v mnohém až do současnosti. Jeho analytické schopnosti se zakládaly na rozborech logických témat. Své základní, slavné pojednání *Περί ψυχῆ* (*Peri psyché – O duši*), opírá o detailní pozorování duševních schopností člověka a porovnává rovněž tak se svými předchůdci. Samozřejmě, že jej, jako všechny ostatní, zajímá předně to, do jaké míry je duše schopná zprostředkovávat hodnověrné poznání, či vědění o tom všem, co lze, za vědění, nebo jeho potřebu, z kladených otázek, považovat. Z předloženého citátu je zřejmé, že schopnosti rozumového dovozování ze smyslového vnímání důvěřoval možná až natolik, že Démokritovo pojetí tělesného kontaktu, dotykem, považoval až příliš za jednostranné, pakliže to bylo vyzvedáváno za jediný nepopěrný důkaz vnímatelné skutečnosti.

V tomto ohledu se lze patrně vůči Aristotelově výtce na stranu Démokrita ohradit poukazem k tomu, že Démokritos chápal dotyk za obecný kontakt všeho se vším a tudíž, pokud uvádí podobný námět, má na mysli rovněž tělesné vnímání i v souvislosti s ostatními počitky. Oko vnímá dotykem se světlem, čich dotykem s vůní, jazyk dotykem s jídlem, ucho kontaktem se zvukem. Tudíž veškerá smyslová činnost se zakládá na tělesném kontaktu se zdroji podnětů, jejich spojením čili, dotykem. O těchto otázkách můžeme sice polemizovat, neboť v této podobě vsutku nebyly samotným Démokritem formulovány. Avšak lze si jen těžko představit, že by Démokritos takovou oblast chápání smyslového vnímání vypustil, a přitom popisoval nejjemnější atomy duše jako schopné, uvádět v pohyb veškeré naše vnímání a myšlení, tím způsobem, že:

την αισθησιν και την νοησιν γινησθαι ειδωλων εξοθεν
προσιοντων. μηδεπι γαρ επιβαλλειν μηδετεγαρ χωρις του
προσπιπτοντος ειδωλονυ.

smyslové vnímání a myšlení vzniká z obrazů, které přicházejí z vnějšku; neboť ani k jednomu ani k druhému nedochází, pokud na něj nezapůsobí nějaký obraz. (Tamtéž, zl. 588)

Všechno tento „dotyk“ našich smyslů s vnějším světem chápal Démokritos tak, že se děje rozptýleností atomů, vycházejících ze smyslově vnímatelných předmětů a dopadajících na naše smysly. Podle tohoto určení, zdá se, Aristoteles posuzoval toto Démokritovo smyslové vnímání zjevně přísným pohledem a neměl ochotu připustit, že se pojmu „dotyk“ může týkat rovněž tento úhel pohledu. Ve starořečtině totiž slovo *απτα* – *hapta* (dotyk) značí rovněž: *zachytit, zavadit* (například pohledem).

Takto sice Aristotelés potvrzuje vlastní pozici, která se chce odrážet pouze v takovém určení, které lze vymezit jen na tom, co je psáno, ovšem metodou přístupu se od Démokritova pojetí příliš neliší, naopak ji uplatňuje a rozvíjí. Duši totiž sám považuje za vysoce strukturovanou, stejně jako Démokritos. A to v tom, že sama o sobě obsahuje tři části: **1. živočišnou**, **2. smyslovou** a **3. rozumnou**. Podle Démokrita se vše děje podle nutnosti (*αναγκη*), podle Aristotela podle předem daného pořadí vývoje a určení (*τελος*). Principiální základ je stejný. Aristotelés pouze určitějším způsobem rozvíjí nauku o struktuře lidské psychiky, což už je, samozřejmě jeho samostatnou cestou, jak a čím dále k tématu přispívá. Z Démokrita zachovává Aristotelés metodu přístupu.

Samozřejmě, jedna ze základních inspirací, kterou Démokritos podpořil další vývoj filosofie, byla rovněž Aristotelova logika. Musíme si zde uvědomit, že starořecké myšlení o přírodě a člověku postupně víc a víc dospívalo k detailnějšímu prohlubování stran toho, co se za takový předmět poznání mělo. U Démokrita to byly právě atomy a jejich „mikromanická“ existence, mající ovlivnit veškeré bytí, u Aristotela smysl pro detail, dokonale vyjmutý pro základ logiky myšlení mezi pojmem a předmětem poznání.

Těmito určeními, se starořecká filosofie posunula o znatelný stupeň k objektivitě poznání. Ubývalo domněnek a přicházely nové výsledky. Ty spočívaly v tom, že Démokritova filosofie si podržela svoji pozornost stran toho, jak může smyslům nedosažitelný svět podněcovat realitu v její existenci, z Aristotela potom směrem k takovým poznatkům, které stanovil jako základ všeho bytí, a tím měla být *látka* a *tvar*, od nichž se odvíjí také *pohyb* nebo *čas*, coby přírodní danosti. Člověk je toho všeho, podle Aristotela, jen nutnou součástí, která je samozřejmě spojená i s božskými zásahy (dílo: *Metafysika*, XII).

§8. DÉMOKRITOS A STOICISMUS

Svoji specifiku pohledu na lidskou psychiku, podle pravidel Demokritova minimalistického zaměření na detail poskytnutí představitelů stoicismu. Jako poslední z klasických starořeckých škol, je stoicismus inspirován celou historickou epochou. Z mílétských představitelů přebírají kauzalitu (všechno má svoji příčinu a děje se jako její následek), od eleatů potvrzují pojem bytí, které doplňují individuální existencí a úlohou například svědomí, dále také z Herakleita se neobávají přijmout pohyb, proměnlivost a protiklady, z Platóna demiurga a Aristotela myšlenku látky. Sami se však ponejvíce zajímají o čistou antropologii a v jejím středu staví, do centra své pozornosti, zejména etiku.

Faktem zůstává, že pozvolným rozkrýváním detailů vnitřního bytí člověka je dospíváno rovněž tak k zájmu, pokračovat ve filosofickém zkoumání jeho psychiky, a to na základě propojování všeho se vším. Chce tím být řečeno následující: stoicismus provazuje *kosmos* a *logos*. Vesmír a lidský život k sobě vždy chtěli mít blízko. Démokritos to učinil tím způsobem, že veškerý hmotný svět udělal vázaným současně na organické bytí přírody, neboť atomy způsobují existenci kosmických těles, stejně jako člověka a jeho smyslovou i rozumovou schopnost. Stoicismus za podstatu bytí určil *pneuma* (πνευμα) světovou duší, která je odpovědná i za všechno pozemské bytí se všemi jeho druhy existence. Tudíž, ano, základní kauzalita byla opět dodržena, ovšem nastupuje k ní ještě hlouběji propracovaný moment duševní a morální reality: veškeré poznání je dynamické a odehrává se přísně v autonomní oblasti člověka. Výchozí roli zde hraje tak zvaná *kataleptická představa* (καταληψις), charakteristická tím, že díky ní člověk dává souhlas tomu, co se má stát předmětem jeho poznání. K této *kataleptické představě* je potom dále nutná ještě tak zvaná *synkatathese*

(συνκαταθesis), díky níž je v našem „vědomí“ otevřená cesta k *rochopení* tím, že je nový poznatek začleněn, do již dřívějšího souboru poznání. Všechno, co tak poskytují smyslové podněty je výchozím obsahem naší duševní činnosti. V jednotlivostech tato duševní činnost pak zahrnuje *paměť* (μνημη), *zkušenost* (εμπειρια) a *asociace* (εισδολον) a *analogie* (αναλογος), neboli *srovnávání*.

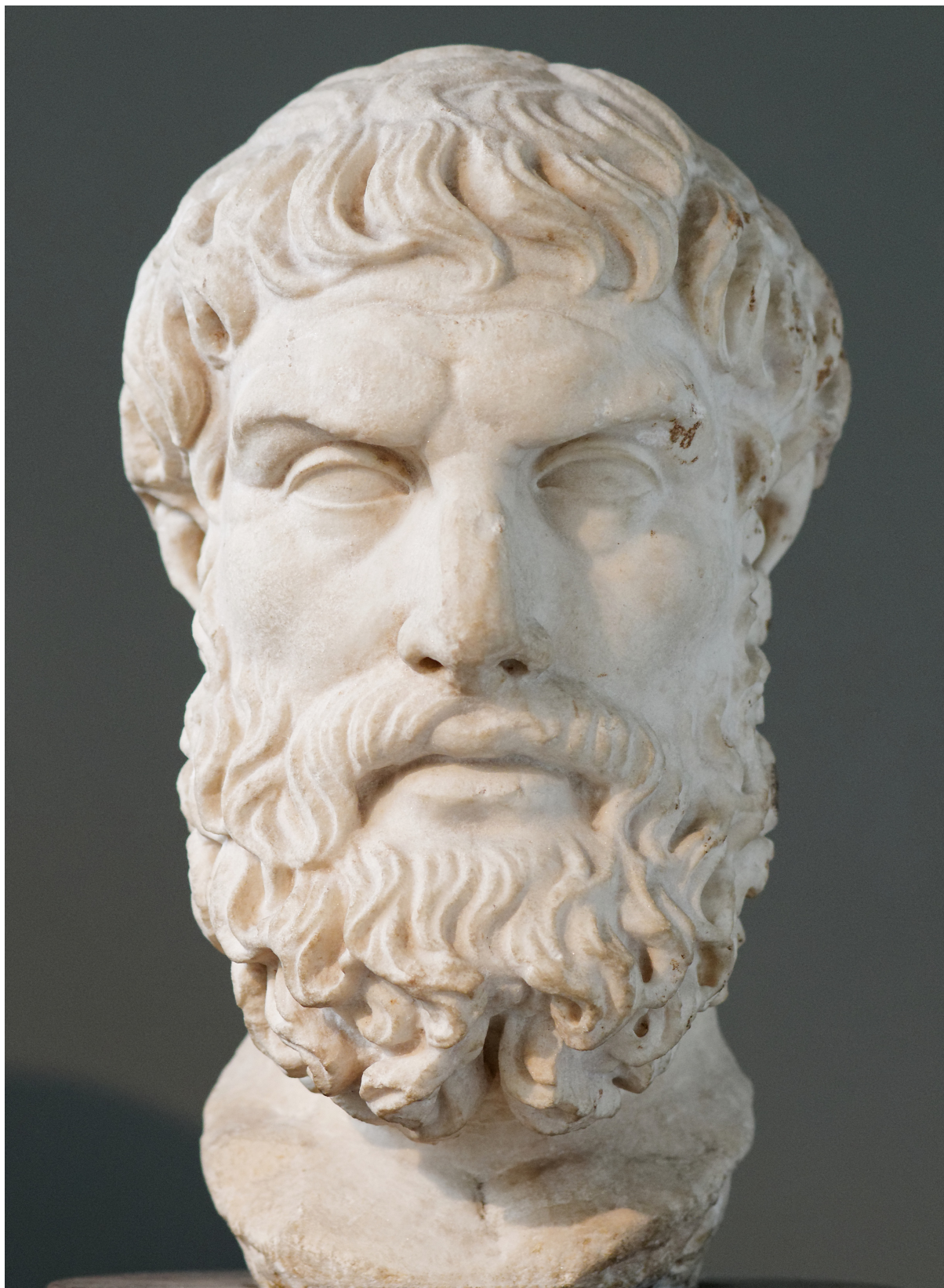
Podle stoiků, také pojmy u všech lidí vznikají *živelně* (προλεψεις). To, co způsobuje život je stoiky nazýváno *spermatickým logem* (λογος σπερματικοι), jednotky, které se vzájemně mísí a rozumným způsobem (λογοι) umožňují organické přírodě a kosmu spoluexistovat ve vzájemné rovnováze. Vše propojuje všudypřítomná síla, *pneumatické napětí* (τονος πνευματικη), trvale působící na všechno bytí, ať se nachází kdekoli ve světě nebo v člověku. Tento *tonos pneumatické* pak rovněž způsobuje pohyb (κυνησεος) opět, ať se děje v přírodě, v kosmu, nebo ať je způsobován vnějším projevem člověka nebo odehrává-li se jako vnitřní pohnutka. Tato detailní „*atomistika*“ duševního bytí u stoiků zřetelně doplňuje dřívější Aristotelovy poznatky a pokračuje tak směrem k dalšímu rozvoji empirické psychologie. „Vše je fatálně podrobno nutnosti (αναγκη), determinováno, nic není osamoceno, odděleno od jiného, každá událost je nutným článkem řetězu příčin a následků.“ (Viz, *Stručný filosofický slovník*, Praha 1966, heslo: *STOICISMUS*, str. 425)

Etikou u stoiků prostupuje konformismus. Žádají, aby člověk dodržoval taková pravidla chování, která jsou v *souladu s kosmickým řádem, rozumem, bohem a přírodou*. Neměl by člověk dělat nic, co do tohoto pojetí nepatří, tedy měl by se k nepotřebným zájmům chovat *lhostejně* (αδιαφορα), měl by být v tomto ohledu *soběstačný* (αυταρκεια), neměl by mít *touhy* (απαθεια), které by jej zneklidňovaly, a měl by se také *oprostit od afektů* (αταραχια). Stoická psychologie směřuje k *sebereflexi*.

§9. DÉMOKRITOS, EPIKUROUS A LUCRETIUS CARUS

Atomistická filosofie měla rovněž své přímé pokračovatele v Epikurovi (341 – 270 př. n. l.) a Lucretiovi (99 až 55 př. n. l.) První byl stoupencem raného řeckého stoicismu, druhý spadl dobou, v níž žil, k představitelům římské filosofie. Každý z nich přijal a rozvíjel od Démokrita něco jiného.

Epikuros za základ poznání považuje naše smysly. Opakováním toho, co na ně působí, vzniká individuální i obecně vědění. Po vzoru sofistů a Aristotela dělí filosofii na logiku, fysiku a etiku. Jeho schopnost takto strukturovat myšlení i s jeho přesahem do oblasti pedagogiky mu dovolovalo založit si vlastní školu. V ní, potom mimo jiné razí myšlenku, že – ano, svět je složen z atomů, ovšem ty se pohybují svislým pádem a po srážce (spontánním odklonem od svislé linie volného pádu) mění svůj pohyb, čímž vzniká jejich spojení určující tvar věcí, rostlin i živočichů. Je zde zajímavý onen prvek *spontánnosti*, (*παρεγκλινησις*), kterým tak Epikuros atomům, ale i světu podsouvá svobodu a autonomii bytí. Svět je tedy uspořádán náhodně ze spontánních shluků atomů. Démokritos trval na tom, že atomy mají pevný řád bytí, stejně jako z nich člověku smyslově dostupný vnímatelný svět. Pro vývoj myšlení mělo Epikurovo učení zásadní význam. *Příroda, kosmos a člověk* jsou výsledkem této autonomie náhod. Tudíž, svět v Epikurově podání, tak obsahuje tři úrovně jsoucího. *Každé jsoucno je v sobě uzavřený svět* (viz, Ed. Husserl, *Krise evropských věd*, Praha 1972, str. 81). Jejich úkolem je hledat k sobě blízkost a možnost provazovat se tím, co je každému zvláštní podstatou určení: člověku poznání, přírodě zachovávat svébytnost v těch určeních, které jí náleží (rostliny, živočichové, neživá část a živly), a pro kosmos zase všechno to, co náleží bohům a jimi stvořeným nebeským tělesům. Epikuros otevírá svět volnosti poznání, ale i bytí sebe sama.

Titus Lucretius Carus

Lucretius je považován za završitele starověké atomistiky. Navazuje jak na Epikura, tak na Démokrita. V sensualistickém výkladu *De rerum natura* posouvá dál i empirickou psychologii. Duše je základem všeho živého. Člověk z podstaty obsahuje dvě síly, kterými jsou na prvním místě **anima** – tj. duše, která umožňuje existovat na organickém základě a zprostředkovává pohyb vnitřních orgánů, stejně jako díky ní člověk vnímá prostřednictvím jednotlivých smyslů, a za druhé je to **animus** – vědomí, duch, od něhož pochází možnost rozumového vyvozování.

Z těchto postřehů, které mají svůj základ v atomistické filosofii Démokrita vyplývá, že se změna myšlení odvíjí vždy z těch interpretací, které se domáhají o vysvětlení hlubšího obsahu poznávací schopnosti člověka.

Démokritos dával důraz na smyslové vnímání a rozum, Platón zdůraznil nutnost sebereflexe a porovnávání vnitřních obsahů vědomí s vnější skutečností, Aristotelés teorii poznání popisuje jako zvládání sebezkušenostních námětů, kterými člověk v životě prochází, stoicismus v poznávání světa nachází cestu k etice, Epikuros zase propojuje veškerý svět, a tedy i člověka s kosmickým řádem, Lucretius do obsahu psychiky vkládá protiklad duševního a duchovního, ovšem v prospěch racionality.

V obecném náhledu, všichni, kdo na Démokrita navazují, poukazují na to, že duševní svět člověka je individuální svébytnost. Co z vnímané reality člověk vyvodí závisí pouze a jen na tom, jak tento vnímaný obsah bude interpretovat svým rozumem.

Možná nás v tuto chvíli zarazí, že cesta k uznání významného místa subjektivity, v psychickém životě člověka, byla tak dlouhá. Je však nutné si uvědomit, že zaměření na nekonečnou bohatost vnějšího bytí, značně převyšuje lidské možnosti jeho chápání. Dokonce i Martin Heidegger podotýká, že *bytí je nejjednodušší, a proto nejhůře definovatelný pojem* (viz, *Bytí a čas*, 1927).

UKÁZKY Z TEXTŮ

Epikuros posílá pozdrav Menoikeovi

Ani v mládí neváhej zabývat se filosofií, ani ve stáří ne-
umdlévej v této své činnosti. Neboť nikdy není ani příliš
brzy, ani příliš pozdě na zdraví duše. Kdo říká, že ještě
nenastal vhodný čas pro filosofické úvahy nebo že již
vhodný čas minul, podobá se tomu, kdo říká, že ještě
není pravá chvíle pro blaženost nebo že již tato chvíle
zase není. Pročež se má filosofií zabývat mladý muž i
stařec: tento, aby při svém stárnutí zůstal mlád
svými mravními hodnotami ve vděčných vzpomínkách
na věci minulé, onen, aby při svém mládí byl i s dosta-
tek stár svou neohrožeností před věcmi budoucími. Mu-
síme se zabývat tím, co přináší blaženost, neboť jen
tehdy, jestliže máme blaženost, máme všechno, kdežto
postrádáme-li ji, děláme všechno, abychom jí dosáhli.
Uváděj v praxi ty zásady, které jsem ti ustavičně vště-
poval, a zabývej se jimi v mysli a měj na paměti, že
jsou to základní principy krásného žití. Zvykni si na
představu, že smrt se nás netýká. Neboť všechno, co je
dobré a zlé, se zakládá na smyslovém vnímání, a smrt
nás smyslového vnímání zbavuje. A tak správné po-
znání, že smrt se nás nijak netýká, nám dává plný poži-
tek ze smrtelného života, protože neprodukuje jeho
dobu do nekonečna a zbavuje nás naopak touhy po ne-
smrtelnosti. Neboť není nic hrozného v žití pro toho,
kdo opravdu pochopil, že není nic hrozného v nežití.
Pročež je pošetilý, kdo říká, že se bojí smrti ne proto,
že mu způsobí bolest, až se dostaví, ale proto, že mu
působí bolest očekávat ji. Jestliže na nás nějaká věc ne-
doléhá těžce svou přítomností, pak je zbytečné rmoutit
se jejím očekáváním. Nejobávanější ze všech neštěstí,
smrt, se nás tedy nijak netýká, protože pokud jsme
my, není tu smrt, a když je tu smrt, nejsme již my. Nic
proto neznamena ani pro živé, ani pro mrtvé, protože

prvních se netýká a druzí již neexistují. Lidé však jednou před smrtí prchají jako před největším neštěstím, jindy si ji zas volí jako východisko z neštěstí v životě. Moudrý člověk se ani nezříká života, ani se nebojí nežít; neboť se mu ani neprotiví žít, ani se mu nezdá, že nežít je něco zlého. Stejně jako si nevybírám pokrm, kterého je nejvíce, ale ten, který je nejchutnější, tak plodně využívám ne toho času, který je nejdelší, ale toho, který přináší největší potěšení. Kdo vybízí mladého člověka, aby krásně žil, a starce, aby se snažil krásně život končit, je pošetilým nejen proto, že život je člověku vždy milý, ale i proto, že péče o krásné žití je vlastně zároveň i péčí o krásné umírání. Třeba mít na paměti, že to, co leží v budoucnosti, není zcela v našich rukách, ale také ne zcela mimo ně, abychom ani s jistotou neočekávali, že se to stane, ani si nezoufali, že se to vůbec nestane. Podobně je třeba uvažovat, že žádosti jsou jednak přirozené, jednak liché; a z přirozených jsou jedny nezbytné, druhé jenom přirozené.

•

Z nezbytných jsou jedny nezbytné pro štěstí, druhé pro zdraví těla, jiné pro samotné žití. Správné nazírání na tyto věci dovede uvést každý akt volby a každý akt odmítnutí ve vztah ke zdraví těla a ke klidu duše, neboť to je konečný cíl blaženého života. Vždyť všechno konáme za tím účelem, abychom se vyhnuli bolesti a rozrušení. Jakmile toho jednou dosáhneme, utiší se všechnen neklid v naší duši, protože živá bytost nemá pak již potřebu jít za něčím, co by jí chybělo, a hledat něco jiného, čím by dovršila blažený stav duše a těla. Jen tehdy totiž postrádáme slast, když cítíme bolest z její nepřítomnosti. Když necítíme takovou bolest, nepostrádáme ji. A proto říkáme, že slast je počátkem a konečným cílem blaženého života. Neboť jsme poznali, že ona je prvním dobrem, nám vrozeným. Z ní vycházíme při každém aktu volby a odmítnutí a k ní se obracíme,

když používáme tohoto pocitu jako měřítko při posuzování každého dobra. A ačkoliv je to první dobro a nám vrozené, nevolíme si proto každou slast, ale leckteré slasti přecházíme, když hrozí nebezpečí, že nám z nich vzejde více obtíží. A mnoha bolestem dáváme vědomě přednost před slastmi v případě, že nás pak provází ještě větší slast za to, že jsme po dlouhou dobu podstupovali bolesti. Každá slast je tedy pro svou povahu, pro kterou je nám vlastní, dobrem, ne každou si však volíme. A stejně i každá bolest je zlem, ne každou však odmítneme. Teprve po srovnání a zvážení toho, co je pro nás prospěšné a co ne, můžeme o všech těchto věcech rozhodovat. Neboť za některých okolností poznáváme, že dobro je pro nás zlem a naopak zlo zase dobrem. Nezávislost na žádostech pokládáme za velké dobro, ne proto, že bychom chtěli mít stále málo, ale proto, abychom se, jestliže nemáme mnoho, dovedli málem spokojit opravdově přesvědčení o tom, že s největší rozkoší požívají přepychu ti, kdo ho nejméně prostrádají, a že to, co si příroda žádá, lze si snadno opatřit, co však je liché, že není snadné získat. Jídla s prostou chutí působí stejný pocit slasti jako nákladná hostina, jestliže člověka zbavují veškeré trýzně vzniklé z pocitu nedostatku. Chléb a voda vyvolávají nejvyšší pocit slasti, jestliže je člověk požívá tehdy, když je potřebuje. Zvyk žít prostým a nenákladným způsobem života přispívá jednak k dobrému zdraví, jednak činí člověka rozhodným při plnění nevyhnutelných úkolů v životě. Vyzbrojuje nás k tomu, abychom dovedli lépe snášet bohatý požitek, jestliže se nám ho tu a tam dostane, a připravuje nás k tomu, abychom dovedli neohroženě čelit náhodám osudu. Proto když říkáme, že slast je konečným cílem, nemíníme tím slasti prostopášníků a ty, které spočívají v požitcích, jak se domnívají někteří lidé, kteří neznají naše učení nebo s ním nesouhlasí nebo si je špatně vykládají, nýbrž stav, kdy

člověk necítí bolest v těle a nemá neklid v duši. Neboť život nečiní slastným ani ustavičné pitky a radovánky, ani požitky s hochy a s dívkami, ani požívání ryb a jiných věcí, které nabízí bohatý stůl, nýbrž střízlivý rozumový úsudek, který vyhledává důvody pro každý akt volby nebo odmítnutí a zahání plané domněnky, z nichž se rodí největší zmatek v lidských duších. O všech těchto a ostatních jim podobných věcech rozvažuj ve dne v noci a nikdy ani v bdění, ani ve snění nebudeš vyveden ze stavu klidu a budeš žít jako bůh mezi lidmi. Neboť nikterak se nepodobá smrtelnému tvorů člověk, který žije uprostřed hodnot nesmrtelných.

Lucretius – De rerum natura

DUCH A DUŠE JSOU HMOTNÉ

--- --- ---

*NYNÍ TI PRAVÍM, že duch a duše jsou spjaty
navzájem těsně, ba tvoří jedinou bytost;
leč její řekněme hlavou, jež panuje tělu,
je rozum, tak řečený duch, jenž slove i mysl.
V střední krajině hrudi má místo a sídlo.
Tady se zmítá hrůza i bázeň a tady
nás laská radost: tož tady je duch čili mysl.
Další část duše se větví po celém těle
a hýbe se poslušna vůle a pokynu mysli;
tato však myslí sama a sama je šťastna,*

aniž zrovna co vzruší tělo i duši.

*Podobně jako když oko či hlava tě bolí
a trpí, ač muka se necítí po celém těle:
tak také duch, a to sám, je nejednou zraněn
či radostí plesá, ač ostatní polohy duše
v údech a člancích nic nového nepocítují.
Zato ohromná hrůza, když ochromí mysl,
po všech údech s ní zřetelně soucítí duše;
bledost a pot se vyrazí po celém těle,
blekotá jazyk a hlas se zadrhne v hrdle,
v očích se zatmí, zní v uších, kolena dole
se podlamují, ba vidíme leckdy, že strachy
lidé i omdlí; tak pozná kdokoli lehko,
že duše je s duchem spjata; když od něho přijme
popud, i tělu jej předá v ráz a je srazí.*

*Tatáž úvaha učí, že duch jako duše
jsou podstaty hmotné; vždyť mohou-li povalit tělo,
údy zburcovat ze sna a obličej měnit,
ba celého člověka řídit a člověkem točit –
věci, možné jen tam, kde nastane dotek;*

*leč bez hmoty doteku není – lze popírat ještě,
že duše i duch jsou v podstatě povahy hmotné?*

*Ostatně duch je činný zároveň s tělem
a dá se zjistit, jak v těle soucítí s údy.
Jestliže hrozný hrot se prodere dovnitř,
protknuv kosti i šlachy, leč života šetře:
přece nastanou mdloby a sladko je sklouznout
k zemi a ležmo se oddat vlnění mysli;
chce se ti chvílemi vstát, ale jakoby ve snách.
Určitě tedy duch je podstaty hmotné,
protože rána a šíp, jimiž trpí, jsou hmotné.*

NEDÍLNÝ CELEK DUŠE A TĚLA

*PODSTATA TATO je v celém držena těle
a sama je strážkyní tělu a života zdrojem;
kořeny společnými je spleteno obé
a nelze je roztrhnout jinak než k záhubě obou.
Jako když z kadidla hrud je nesnadno vůni
vydobýt tak, aby podstata nevzala zasvé:
stejně i ducha a duši z celého těla*

Ize vypudit jedině tak, že se rozbije všecko.

Tak jsou propleteny ty částičky spolu

od první chvíle a žijí společný život

jak jedno, tak druhé, a tělo stejně jak duše

bez svého druha je samo neschopno cítit

a teprve to, že se spolčily v společný pohyb

obě ty síly, nám v těle zažívá smysly.

Mimoto tělo se nikdy nerodí samo,

neroste samo a po smrti trvání nemá.

----- ----- -----
----- -----

L I T E R A T U R A

1. Antike-Interpretationen zur aristotelischen Lehre vom Geist, Hamburk (Meiner), 2018.
2. Diogenés Laertios, životy, názory a výroky proslulých filosofů, Praha (Filosofická knihovna), 1964.
3. Graeser A., Řecká filosofie klasického období, Praha (Oikoymenh), 2000.
4. Hegel G. W. F., Dějiny filosofie, Praha (Filosofická knihovna), sv. I.-III., 1961 - 1974
5. Kirk G. S. et al., Předsókratovští filosofové, Praha (Oikoymenh), 2004.
6. Prach V., Řecko-český slovník, Praha (Vyšehrad), 1998.
7. Zlomky předsokratovských myslitelů, Praha (Filosofická knihovna), 1962.

*Démokritos vymyslel svět, který
se stal skutečností*

© Jiří Adamec

DÉMOKRITOVA ATOMISTICKÁ FILOSOFIE A JEJÍ DOPAD NA ZMĚNU MYŠLENÍ

Adamec Jiří - Filosofický seminář - Katedra teorie

Neprodejný výtisk.

2021

A6, 100 výtisků

ISBN 978-80-87234-111-X